

УДК 398.3

*І.А. Швед***ДАЛІНА ЯК ЧЫННІК ПРЫРОДНА-ЛАНДШАФТНАГА КОДА
БЕЛАРУСКАГА ФАЛЬКЛОРУ**

На матэрыяле беларускага фальклору прасочаны сімволіка і функцыянаванне вобраза даліны як элемента прыродна-ландшафтнага кода. У выніку гісторыка-генетычнага і функцыянальна-семантычнага аналізу ўстаноўлена, што даліна сімвалічна суадносіцца з нізам, гарызанталлю, вільгаццю, плоднасцю, жаночкасцю, пераходам, смерцю.

Уводзіны

Сістэма ўяўленняў, звязаных з прыродна-ландшафтнымі аб'ектамі, складае найважнейшы змястоўны стрыжань усёй беларускай традыцыйнай культуры, бо ў тэкстах, якія іх афармляюць, фіксуюцца найбольш значныя, з міфалагічнага пункту гледжання, і даволі ўстойлівыя чыннікі этнакультурнай інфармацыі. Традыцыйна вызначанымі элементамі зямнога ландшафту, якія канцэнтруюць глыбокі шматаспектны культурны сэнс, частотнымі сімваламі беларускага фальклору з'яўляюцца гара, камень, лес, сад, балота, мора, рака, крыніца, возера. Радзей у вуснапаэтычных творах фігуруе вобраз даліны (лагчыны, лажбіны). Нягледзячы на яго меншую частотнасць у параўнанні з пералічанымі чыннікамі ландшафтнага кода, вобраз даліны выступае значным элементам традыцыйнай легендарнай геаграфіі беларусаў, семантычна і семіятычна нагружаным вобразам, які акумулююць дахрысціянскія і хрысціянскія ўяўленні. Пра вылучанасць даліны ў традыцыйнай карціне свету, акрамя фальклорных даных, сведчаць выпадкі яе згадвання ў «непаэтычных» творах, напрыклад, у хаджэннях, юрыдычных актах. Яшчэ Ф. Буслаеў, слухна сцвердзіўшы, што прырода ў старажытнасці спецыяльна апісвалася толькі ў тых выпадках, калі гэта было карысна для чаго-небудзь, адзначыў, што ў межавых запісах рэальная характарыстыка некаторых ландшафтных падрабязнасцей выкарыстоўваецца пры апісанні далін, кустоў, дрэў з мэтай больш дакладнага вызначэння мяжы. Каб пацвердзіць сваё меркаванне, аўтар прыводзіць прыклад «художественного взгляда на природу» з межавага запісу 1631 г., у Актах юрыдычных [3, с. 183–185]: «От Олисановские пустоши Баева во враге стоит дуб, *от земли голенаст, вверху суковат*, а на нем грань; а от того дуба на столб дубовый, а на нем две грани, а у столба две ямы, а столб стоит против горелого пня, на котором были старые грани, а от того столба *долинкою водотечью* вниз на столб дубовой, а на нем две грани; а от того столба вниз же *вражком суходолом* на столб дубовой...» [1, с. 79–80].

Прапанаваная работа прысвечана вызначэнню сімволікі і функцыянавання вобраза даліны як чынніка ландшафтнага кода беларускага фальклору. Тэарэтыка-метадалагічнай асновай даследавання міфапаэтычных уяўленняў аб прыродна-ландшафтных аб'ектах, вызначэння асаблівасцяў семіятызацыі і функцыянавання элементаў ландшафтнага кода міфапаэтычнага мыслення выступаюць ідэі і канцэпцыі, распрацаваныя ў межах культуралогіі і рэлігіязнаўства (Б. Маліноўскі, Л. Леві-Бруль, Дж. Фрэзер, В. Тэрнер, Э. Касірэр, К. Леві-Строс, М. Эліадэ, Э. Тайлар, В. Фрэйдэнберг, М. Бахцін, А. Лосеў, А. Гурэвіч, С. Токараў, С. Санько); семіётыкі (Р. Барт, Ю. Лотман, Вяч. Іванаў, У. Тапароў, Т. Цыўян); фалькларыстыкі і этналогіі (У. Проп, Д. Зяленін, Е. Меляцінскі, Л. Радэнкавіч, М. Еўзілін, А. Байбурын, А. Панчанка, У. Лобач, А. Боганева, Т. Валодзіна); этналінгвістыкі, якая факусіруе ўвагу менавіта на змястоўным аспекце ўсіх формаў традыцыйнай культуры (М. і С. Талстыя, Т. Агапкіна, В. Бялова, Л. Вінаградва, А. Беразовіч, А. Тапаркоў, І. Сedaкова, В. Усачова, Г. Кабакова, Е. Бартмінскі, М. Антропаў, У. Коваль; інш.). Важнае значэнне набываюць напрацоўкі прадстаўнікоў

люблінскай школы этналінгвістаў на чале з Е. Бартмінскім, прадстаўленыя ў «Słowniku stereotypów i symboli ludowych» [2]. Матэрыялы гэтага слоўніка, а таксама сціслага артыкула Л. Дучыц і У. Лобача «Даліна» ў энцыклапедычным слоўніку «Міфалогія беларусаў» паслужылі факталагічнай крыніцай і ўзорам аналізу ў прапанаваным даследаванні фальклорнага вобраза даліны [3].

Пра значнасць разглядаемага вобраза для традыцыйнай свядомасці беларусаў сведчыць наяўнасць аповедаў пра ўзнікненне даліны, якія маюць дастаткова выразныя касмалагічныя рысы і ўзыходзяць да архаічных міфалагічных сюжэтаў. Так, на Палессі расказвалі, што «горы й даліны парабіла вада, як яна збягала ў мора пасле патопа» [4, с. 50]. Паводле замоў, «вадзіца-царыца» вымывае горы і даліны [5, с. 86]. У паданнях і вераваннях даліна – гэта месца «правалішча» святыні, пэўнага артэфакта, групы людзей тыпу вясельнікаў. Напрыклад, пра лагчыну Паганаўка на Вілейшчыне гавораць, што ехала вяселле, спынілася, пачалі танцаваць і ўсе праваліліся пад зямлю. У лагчыне каля в. Грыцукі Вілейскага р-на, паводле падання, затануў млын, які пракляла цыганка за тое, што каля яго ўтапіўся цыганёнак [3]. Даліна як нізіннае месца, куды сцякаецца вада, часта асацыюецца з вільгацю (снегам) і выступае лакалізатарам невялікіх гідралагічных аб'ектаў. Паводле веснавых песень, у даліне ляжыць снег: «*Ой, каявся соловэйко, // Шчо вылытiв з выраю ранэнько. // Він жэ думав, шчо сады цвытуть, // А по долынам снегі лэжасьць*» (Шаломічы, Пінскі р-н) [ФЭАБ], вясна пускае воду ў чыстым полі па даліне [6, с. 148]. Такія ўяўленні могуць трансфармавацца ў канструкцыях паэтычнага паралелізму тыпу: «*На дворі дошч, а в долині вода, // Каля мого сэрдэнька вылыка туга...*» (Маларыцкі р-н) [ФЭАБ]. Даліна як нізкае месца нярэдка проціпастаўляецца лесу і гары. Пры гэтым лес, які ў міфапаэтычнай карціне свету звычайна карэлюе з першым членам апазіцыі «верх – ніз», мае пазітыўнае асэнсаванне, у адрозненне ад звязанай з нізам і адмоўна ацэненай даліны. Негатыўна-гумарыстычныя канатацыі характэрныя для вобраза даліны ў песні, паводле якой камар просіць пахаваць яго ў лесе, а не хаваць пры даліне, бо там парыюць яго свінні [7, с. 323]. Між тым даліна ў параўнанні з балотам знаходзіцца бліжэй да «свайго» свету, размяшчаецца вышэй у прасторы і адпаведна мае пазітыўную ацэнку, напрыклад, у баладзе: «*Сынка схавалі пры даліне, // Люлі, люлі, пры даліне. // А нявестачку ў балаціне, // Люлі, люлі, ў балаціне. // Па сынку плачуць мамка й сястрыца, // Люлі, люлі, мамка й сястрыца. // Па нявестачцы – раба зязюля*» [8, с. 730]. Але часцей даліне проціпастаўляецца гара. Прычым даліны і горы як ніз і верх у шматлікіх фальклорных тэкстах утвараюць цэласны вобраз навакольнага свету. І калі горы карэлююць з агнём зямным («*Там на горі огонь горыт, // А в долины выдно...*» (Завершаны, Камянецкі р-н) [ФЭАБ] і нябесным, сонцам, то даліны – з вільгацю, туманам: «*А на гары соўнейка, // Ў даліне туман. // А на маім сэрцайку // Журба ды пячаль*» [7, с. 276]. У пэўных кантэкстах даліна як вільготнае месца (а значыць, сімвалічна асацыяванае з плоднасцю, ураджаем) проціпастаўляецца гары – сухому, бясплоднаму месцу. Вільгаць даліны, карэляваная з плоднасцю, можа матываваць выяву даліны ў комплексе вобразаў, што сімвалізуюць дабрабыт, як у песні: «*В моёго батэйка всё хорошэйко: // Вышні, чэрэшні выываюцца, // Ягодкі, малыны, вода в долоны, // Ягодкі, суньці, вода в крыныці*» (Гвозніца, Маларыцкі р-н) [ФЭАБ].

Між тым калі на гары валадараць неспрыяльныя для расліннасці сухавеі, то ў вільготнай даліне маецца небяспека вымакання збожжа, якое, дарэчы, сцеражэ сакральны арнітаморфны памочнік: «*Стайць цэркаўка недарублена. // На той цэркаўцы // Галубок сядзіць // Да пашніцу глядзіць: // Што б на гарэ не выывала, // А ў даліне не вымакала. // Што на гары, то на вяселле, // А ў даліны, то на радзіны. Святы вечар!*» [9, с. 310]. У такіх кантэкстах, як бачым, гара звязана з паветрам (ветрам), даліна – з вільгацю (вадой). У шматлікіх іншых песенных тэкстах апазіцыя «гара – даліна» канкрэтызуе ад-

но з асноўных вымярэнняў прасторы – «высокі/нізкі (глыбокі)»: «*Закотыса, сонэйко, // З горы да ў долину, // Да постуй з годыну, // Коб нас люды ны судылы*» (Дастоева, Іванаўскі р-н) [ФЭАБ]; «*Стаіць Янка на гары, // А я у даліне. // Янка сее кавуны, // А я журавіны*» [8, с. 684]; «*На гары, горцы чатыры жонцы // Ячень жнуць, // А ў даліне дзве дзяўчыны // Лён бяруць*» [10, с. 438]. У сувязі са сказаным характэрныя польскія парэміі тыпу «*Czujt góra wyższa, tutaj dolina głębsza*» [2, cz. 2, s. 89]. І калі гара звычайна суда-чыняецца з вертыкальным вымярэннем свету, стаяннем ці рухам уверх, то даліна – з гарызантальным размяшчэннем у прасторы, ляжаннем, расціланнем: «*Ой на горы лён цвітэ, // По долінэ стэлыца, // Той не чоловік, той не людына, // Шчо два разы жэ-ныцца*» (Парахонск, Пінскі р-н) [ФЭАБ]. У адзначаную бінарную схему «даліна – гара» можа ўключачца трэці элемент – дарога: «*Сам бог ходзя, жыта родзя. // Пры дарозе жыта ўдалося, // А ў даліне ў трубы навілося, // А на гарэ пахілілася*» [11, с. 107]. Паводле загадкі, дарога «*ідзе то ў гору, то ў даліну, то лесам, то полем, а сама не варушыцца*» [12, с. 336].

Даліны выступаюць разам з гарамі і ў шматлікіх іншых кантэкстах, напрыклад, у песнях: «*Ай, з гары, з гары, з даліны // Бегла конікаў чатыры*» [13, кн. 1, с. 429]; «*Шчэ ж на горах снягі ляжаць, // А на далінах крыгі стаяць*» [13, кн. 5, с. 264]. У некаторых, даволі рэдкіх, выпадках, як гары, так і даліны могуць называцца высокімі: «*Ой, полынь, полынь, зозуленька, // Ой, полынь, полынь, сівенькая, // Тымі горонькамі высокімэ, // Тымі долонькамі высокімэ. // Завызэ нівесту до батэнькі*» (Вайская, Камянецкі р-н) [ФЭАБ]. Даволі пашыраным у фальклорных тэкстах з'яўляецца спалучэнне гары-даліны («*Ой, вясна мая вясёлая, // Развесяліла ўсе горачкі, // Усе горачкі, усе горачкі-даліначкі...*» [10, с. 183]), у польскім фальклоры – *góry-dolina*, *góry-lasy* [2, cz. 2, s. 88]. Гары-даліны (горы і даліны), як адзначалася, могуць прадстаўляць увесь бачны свет. У казках герой, выпраўляючыся з дому ў свет, праходзіць спачатку палі, а потым лясы, лугі і даліны. У жніўных песнях усе нівы пана пазначаюцца формулай «горы-даліны»: «– *Додому, жыночкэ, додому, // Ужэ нагулялыс по полю. // – Мы ны гулялы, а жалы, // Вы-жалы гіркі-долынкы, // Зробылы пановэ дожынкы*» (Імянін, Драгічынскі р-н) [ФЭАБ].

Асноўнай функцыяй далін і гор з'яўляецца лакалізацыйная. У даліне звычайна растуць трава, лён, плодныя кусты (тыпу каліны), дрэвы. Ацэннае значэнне мае вобраз даліны (проціпастаўленай гары) у якасці лакалізатара пэўных жывёл. Так, у песнях, якія выконваліся ў час «ваджэння казы», каза звычайна лакалізуецца на гары (у адрозненне ад воўка, локус якога – ніз, даліна): «*На даліне воўк // З ваўчанятамі, // На гары каза // З казлянятамі*» [9, с. 384]. Паводле жартоўнай песні, «*На гары – камары, // На даліне – гусі. // Кліча маці вячэраці, // А я йду да Марусі...*» (Навіцкавічы, Камянецкі р-н) [ФЭАБ]. У абрадавых песнях паміж гор і далін размяшчаюцца пазітыўна ацэненыя рэаліі (*тры ручаіны – салодкі мядочак, ячменнае піва, крынічна вада*) [14, с. 266]), станоўчыя героі, часта хлопцы і дзяўчаты шлюбнага ўзросту («*Між гор, між даліны, // Туды цяклі ручаіны, // Там Генечка каня паіў*» [13, кн. 1, с. 292]). У песнях на любоўна-матрыманіяльную тэматыку даліна выяўляецца як месца спаткання хлопца з дзяўчынай: «*Ой, як я выйду на гару, // Да й гляну на даліну: // Даліна шырока, каліна высокая, // Аж да долу голле гнецца. // А пад тою каліною // Стаяў хлопец з дзеўчыною. // Дзеўчына стаяла, каліну ламала, // Горкі слэзкі пралівала. // Каб я гэтое гора знала, // Замуж не стала, // Ды й у сваіх таткі і мамкі гуляла*» (Вічын, Лунінецкі р-н) [ФЭАБ]. Знаходжанне герояў лірычных песень на процілеглых кропках па восі «верх – ніз» (аднаго на гары, другога – у даліне) сімвалізуе іх разлуку: «*Пайду я гарою, // А ты даліною, // Сама знаю, людзі гавораць, // Што не быць мне з табою*» [15, с. 120]. Але часцей гара (вышыня) з'яўляецца месцам (дарогай) хлопца, а даліна (нізіна) – дзяўчыны. Адпаведна, выраўноўванне гор забяспечвае сустрэчу хлопца і дзяўчыны: «*Параўнуў, божа, // Горы, даліны // Роўненька. // Прынясі, божа, // Майго мілога // Раненька!*» [15, с. 88].

Паводле вясельнай песні, функцыя выраўноўвання гор і далін з мэтай аб'яднання жаніха і нявесты і іх родаў належыць Богу: «*Равней, Божэ, гору, долину ровнэйко, // Прынысы, Божэ, мою дэтыну хутэйко*» (Гвозніца, Маларыцкі р-н) [ФЭАБ].

Частотным матывам песень з'яўляецца спусканне лірычнага героя ці пэўных прыродна-касмічных аб'ектаў з гары ў даліну, напрыклад: «*Рассыпся, крэменю, // Па гарэ, па даліне*» [13, кн. 5, с. 78]. У жніўных песнях сонца коціцца з гары ў даліну: «*Ой закаціся, сонейка, // Всё с горы в долину, // Ой зроби нам вячэраньку. // Нехай вечар бодрей буде...*» (Харомск, Столінскі р-н) [ФЭАБ]. Спусканне з гор у даліну часта мае негатыўную ацэнку: «*Пайдзем, сястрыца, з гары на даліну, // Цёмна ночка Іванава. // Набяром, сястрыца, жоўтага пясочку, // Пасеем, сястрыца, ў таткі пад аконцам. // Жоўтаму пясочку не ўсхадзіці – // Нам у таткі не жыці...*» [14, с. 209]; «*Из горы ў долину галубы летают, // Роскошы не было, // Ёжо й лета мінают*» (Бакуны-2, Пружанскі р-н) [ФЭАБ]. У песні пра каханне, як толькі хлопец заходзіць за гару ў даліну, яго дзяўчына здраджвае яму: «*Ідэ козачэ, ворота мынае, // Стоіть дэўчына, слёзы выцірае. // – Козачэ, козачэ, чо ты мынаеш? // Я твоя кохана, хыба ты нэ знаеш? // Коб ты була моя, тоб ты мэнэ ждала. // Заіхав за гору – ты з другім гуляла, // Заіхав у долину – дытыну прыдбала*» (Парахонск, Пінскі р-н) [ФЭАБ]. У прымацкіх песнях цяжкі лёс героя выяўляецца праз карціну арання «з гары в долину»: «*Поіхав прымак в полэ гора-ты, // Ой, забувся прыймак хліба-солі взяты. // Горэ прыймак з горы в долину, // Всі жонкі нэсуть іісты, а мэі нымае. // Аж прыносять моя жынка на другый дэнь рано, // Настукала, нагрукала – “згорав прымак мало”*» (Маларыта, Брэсцкая вобл.) [ФЭАБ]. У песнях па даліне, долу – памежнай медыятыўнай прасторы – ляціць да маці голас аддаленай ад роднай хаты дачкі: «*Ой, гукну, гукну по долу, // Пушчу голосочок додому, // Можэ, моя маты почуе...*» (Драгічынскі р-н) [ФЭАБ].

«У сімвалічнай прасторы індывідуальнага жыцця чалавека, адлюстраванай у традыцыйным фальклоры, даліна ўвасабляе пераходны локус, дзе адбываецца змена сацыяльнага статусу. Пры гэтым даліна выступае ў апазіцыйнай пары з гарой і маркіруе ніжні ярус светабудовы, сыходжанне ў які і азначае для фальклорнага героя «смерць» папярэдняга і «нараджэнне» новага сацыяльнага стану. Так, у купальскіх песнях пераход дзяўчыны з гары ў даліну азначае яе замужжа» [3]. У вясельных песнях праз сімваліку спускання жаніха ў даліну падкрэсліваецца яго пераходны статус: «*– А ляціце, конікі, // Да з гары на даліну. // Да з гары на даліну, // Не ўдарцеся ў каліну... // Не здрыгніце дзяўчыну. // Дзяўчына ў жалобе...*» [13, с. 283]. Локусам нявесты, якая нядаўна пераехала ў свёкраву хату, таксама з'яўляецца даліна: «*Стоіць дзівонька ў долины, // Выгледае родыны. // Іі родына п'е, гуляе, // До іі наізжае. // Кінулась вона до хаты, // Стала свікорка пытаты: // – Свікорка, муй бацюхна, // Чым госты частуваты? // – Частуй, дзівонька, мэдвыном // І пышычным пырогом*» (Паўтаранавічы, Пінскі р-н) [ФЭАБ]. У сувязі з такой трактоўкай даліны зразумелым становіцца яе функцыянаванне як месца сустрэчы і ініцыяцыі маладых людзей шлюбнага ўзросту, напрыклад, у баладзе: «*Ехав козак долиною, // Зустрів дівку, звать Галею. // – Постой, дівка, постой, Галя, // Шось я тобі сказать маю. // Шось я тобі сказать маю, // Семь загадок загадаю. // Отгадаешь – моя будешь, // Ны вгадаешь – чужа будешь. // А шчо ростэ без корона? // А шчо быжыть без повода? // А шчо горыть без польмя? // А шчо грае голос мае? // А шчо плачэ, сліз ны мае? // А шчо в'ецца кай дырывца? // А шчо сушыть коло сэрца? // Стала Галя, подумала, // Семь загадок отгадала: // Камэнь ростэ быз корыня, // Вода быжыть быз повода, // Сонцэ горыть быз польмя, // Скрыпка грае, голос мае, // Голуб плачэ, сліз ны мае, // А хмель в'ецца кай дэрэвца, // Любов сушыть коло сэрца*» (Махро, Іванаўскі р-н) [ФЭАБ].

Падобным чынам у фальклоры, як адзначаюць У. Лобач і Л. Дучыц, увасабляецца і апазіцыя жыццё – смерць. Прычым даліна, як памежны локус, суадносіцца са смер-

цю людзей, адрозных ад вясковай большасці сваім сацыяльным статусам (пан, казак, салдат) і ўказвае, як правіла, на раптоўную ці гвалтоўную смерць. Але ў больш шырокім сэнсе даліна як нізінны ўчастак зямлі карэлюецца ў народных уяўленнях з «долам» – магілай. Паказальнай у гэтым плане з’яўляецца легенда «Даліна», герой якой меў звычку ў розных сітуацыях заклінаць словамі «даліна яго вазьмі». У выніку чалавек не толькі закліў на смерць усю хатнюю скаціну, але і загінуў сам. Пасля чаго «людзі дай пачалі з тых часоў яшчэ гарэй сцерагціся праклёнаў далінаю, бо яна вельмі паслушная: чуць толькі скажаш, як яна тут табе ўжо й цягне на даліну» [3]. У песнях даліна – тыповае месца смерці героя і яго пахавання, локус магілы, напрыклад: «*Ой, як сышла ж я і з горачкі ў далінку, // Ой, знашла, знашла свайго бацейкі магілку*» [16, с. 118]; «*Усю краіну ўбыйшла, // Шчасця-долі нэ найшла. // Нашла ў полі долину – // Свого батэнька могілу. // Стала плакать-голосыть, // Свого батэнька просыть: // – Устань, тату, до менэ, // Трудно жыты бэз тэбэ. // – Ой, нэ встану, нэ могу, // Головоньку нэ звэду*» (Плоска, Брэсцкі р-н) [ФЭАБ].

«У абрадавым фальклоры даліна выступае ў якасці шырокай, гарызантальна арганізаванай, кантактнай зоны, дзе адбываецца сустрэча людзей і прадстаўнікоў боскай, сакральнай сферы. Так, у велікодных песнях даліна ўвасабляе рытуальны шлях валачоўнікаў: «*Ды пойдзем жа, братцы, мы далінаю, // Ды мы далінаю, мы шырокаю. // Сустрэнем мы Госпада Бога // Са ўсімі святымі ды з апосталамі*» [3]. Паводле юр’еўскай песні, сакральны персанаж у даліне абдорвае дзяўчат шчаслівай доляй, увасобленай у кветках: «*Едзе Юрый з горы, едзе долиною, // Да гэі, сее цвечкі на дзевіччу долю, // Да гэі, сее цвечкі на дзевіччу долю. // Дзевочкі цвечкі в веночкі спляталі // Да гэі, да святого Юр’я воны прославлялі, // Да гэі, да святого Юр’я воны прославлялі. // Святы Юрый, князю, за тобою Тройца, // Да гэі, пошлі нам, дзевачкам, кожнай по молодойу! // Да гэі, пошлі нам, дзевачкам, кожнай по молодойу!*» (Вялікая Гаць, Івацэвіцкі р-н) [ФЭАБ].

У замовах даліна часта уваходзіць у пералік пунктаў, праз якія рухаюцца сакральныя памочнікі, напрыклад: «*Ішоў Ісус Хрыстос і Маты Прычыстая по полю, по шырокуй долины, по сыному камінню, по горному крамінню. Ісус ішоў первы, а Маты Прычыстая ішла, вырнула, і ў раба Божого (імя) усі болі мынулыса*» (Дубае, Пінскі р-н) [ФЭАБ]. Разам з тым у замоўнай традыцыі даліна характарызуецца амбівалентнасцю і можа адначасова суадносіцца як з варожымі, так і спрыяльнымі чалавеку сіламі. Найчасцей гэтая акалічнасць выяўляецца ў гаспадарчых замовах, скіраваных на забеспячэнне здароўя хатняй жывёле [3]. Памежныя ўласцівасці даліны выяўляюцца ў своеасаблівым віртуальным дараабмене, які там адбываецца, у выніку чаго немаг чалавек выдаляецца ў засвет, а ўзамен набываецца здароўе – сакральны памочнік па гарах і далінах носіць дэманізаваную хваробу [3].

Калі ў песнях неабходна акрэсліць даўжыню шляху героя, акцэнтаваць вялікую аддаленасць, то гаворыцца пра некалькі далін. Што да няказкавай прозы і павер’яў, то даліна звычайна выступае як адзінкавы аб’ект. У традыцыйнай легендарнай геаграфіі беларусаў з тымі ці іншымі далінамі звязаны шэраг паданняў і павер’яў. Так, паблізу в. Хільчыцы Жыткавіцкага р-на ёсць Дзеўчына Даліна, на Вілейшчыне – лагчыны Дзявочы Карагод, Дзеўкін Брод, Паганаўка (Паганішча). У в. Прусы на Случчыне з урочышчам Малькаўшчына звязваецца павер’е, што ў поўнач з’яўляецца дзяўчына ў белай сукенцы і суправаджае праходзячага да вёскі, а потым знікае [3]. Паводле падання пра ўрочышча Татарскі брод, калі ў стан татар дайшла вестка пра набліжэнне казакаў, яны пачалі хутка сядлаць коней і ўцякаць. Але адзін з іх не мог злавіць свайго каня. Гэта заўважылі сяляне, якія хаваліся ад татар у лесе, і схапілі небараку. Аказалася, што ў палон трапіла татарка. Урочышча, дзе сяляне замучылі яе, сталі зваць Татаркай, а бліжэйшы брод – Татарскім (Столін, Брэсцкая вобл.) [ФЭАБ]. Вядомы шэраг далін, назвы

якіх утвораны ад асабовых імён. Аповеды пра такія даліны звычайна маюць мемарыяльны характар. Напрыклад, у даліне Пятроў Луг каля Крычава раней у дзень Св. Духа адбываліся гарадскія гулянні. Пасля перамогі над шведамі нібыта тут цар Пётр Вялікі даваў абед. Назвы многіх далін тлумачацца тым, што ў гэтым месцы адбылося нейкае незвычайнае здарэнне з чалавекам, чье імя носіць даліна. Так, каля в. Дзеракі ў Вілейскім р-не лагчына завецца Мар'янін Луг. Паводле падання, гэта месца праклятай рэчкі, на беразе якой жыла варажбітка Мар'яна ў хатцы з адным акенцам [3].

Заклучэнне

Семіятызацыя вобраза даліны ў беларускім фальклоры матывуецца яе карэляцыяй з ніжнім ярусам светабудовы. Даліна ўзнікла ў выніку руху воднай стыхіі ці на месцы «правалішча» святыні, пэўнага артэфакта, групы людзей. Выраз «даліна», этымалагічна звязаны са словам «дол», абазначае нізка размешчаную зямлю і суадносіцца з замагільным светам, самой магілай. На міфалагічным узроўні спусканне ў дол абазначае смерць, фізічную ці сімвалічную, а таму маркіруе, у прыватнасці, у абрадавых песнях, пераход героя з аднаго стану ў другі, абазначае змену статуса, выступае месцам ініцыяцыі. У лірычных песнях адносна позняя паходжання спусканне героя ў даліну часта мае негатыўную ацэнку і сімвалічна падкрэслівае яго адзіноцтва, страту кахання, горкую долю. У беларускім фальклоры найбольш тыповай функцыяй даліны з'яўляецца лакалізатарская. У даліне размяшчаюцца ўрадлівыя нівы, разам з тым – гэта месца цяжкай працы жней. У казках у даліне гуляюць каралі, царэўны, паводле паданняў, там лакалізуюцца гістарычныя асобы, пэўнае войска, у прыватнасці рускае, турэцкае. У даліне могуць дзейнічаць на карысць людзям прадстаўнікі вышэйшай сакральнай іерархіі і нават сам Бог, радзей там паказваецца нячыстая сіла. У даліне могуць знаходзіцца свойскія і дзікія жывёлы, у тым ліку птушкі (напрыклад, гусі), насякомыя (камары). Рух героя праз даліну часта адбываецца на кані, мужчынская сімволіка якога шырока расцяражывавана ў фальклоры. Часта ў даліне змяшчаюцца дрэвы, кусты, кветкі, трава. З сімвалікай кахання звязаны матыў каліны ў даліне (каліна – сімвал дзяўчыны). Увогуле, найчасцей у даліне знаходзяцца дзяўчаты і жанчыны, што дае падставы меркаваць пра дамінантную жаночую семантыку даліны, якая магла ўзнікнуць на аснове асацыяцыі даліны з гарызанталлю, нізам і вільгаццю.

СКАРАЧЭННІ

ФЭАБ – Фальклорна-этнаграфічны архіў вучэбнай фальклорна-краязнаўчай лабараторыі Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А.С. Пушкіна

СПІС ЛІТАРАТУРЫ

1. Буслаев, Ф.И. Народный эпос и мифология / Ф.И. Буслаев. – М. : Высшая школа, 2003. – 400 с.
2. Słownik stereotypów i symboli ludowych / red. J. Bartmiński. – Lublin : Wyd-wo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 1996–1999. – Т. 1: Kosmos. – Cz. 1–2.
3. Дучыц, Л. Міфалогія беларусаў : энцыкл. слоўнік / Л. Дучыц, У. Лобач ; склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка. – Мінск : Беларусь, 2011. – С. 139.
4. Сержпутоўскі, А.К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў / А.К. Сержпутоўскі. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
5. Замовы ; уклад. Г.А. Барташэвіч. – Мінск : Беларус. навука, 2000. – 597 с.
6. Веснавыя песні ; склад. Г.А. Барташэвіч, Л.М. Салавей, В.І. Ялатаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 607 с.

7. Лірычныя песні ; уклад. і рэд. Н.С. Гілевіча. – Мінск : Выд-ва БДУ, 1976. – 464 с.
8. Беларускі фальклор : хрэстаматыя. – 4-е выд., перапрац. ; склад. К.П. Кабашнікаў [і інш.]. – Мінск : Выш. шк., 1996. – 856 с.
9. Зімовыя песні: калядкі і шчадроўкі ; уклад. А.І. Гурскага, З.Я. Мажэйкі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1975. – 736 с.
10. Паэзія беларускага земляробчага календара ; уклад. А.С. Ліса, падр. народ. календара У.А. Васілевіча. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 612 с.
11. Валачобныя песні ; склад. Г.А. Барташэвіч, Л.М. Салавей, В.І. Ялатаў. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – 560 с.
12. Загадкі ; склад. М.Я. Грынблат, А.І. Гурскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 448 с.
13. Вяселле. Песні : у 6 кн. ; склад. Л.А. Малаш, З.Я. Мажэйка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980–1988. – Кн. 1–6.
14. Купальскія і пятроўскія песні ; уклад. А.С. Ліса, С.Т. Асташэвіч, Г.В. Таўлай. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 631 с.
15. Песні пра каханне ; склад. І.К. Цішчанкі, С.Г. Нісневіч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1978. – 616 с.
16. Варфаламеева, Т.Б. Песні Беларускага Панямоння / Т.Б. Варфаламеева. – Мінск : Беларус. навука, 1998. – 287 с.

Shved I.A. Valley as Part of the Natural Landscape Code of the Belarusian Folklore

The article is devoted to the analysis of the symbolism and operation of the image valley as part of the natural landscape code at the material of the Belarusian folklore. As a result of historical-genetic and functional-semantic analysis found that valley symbolical correlate with bottom, horizontal, humidity, fertility, femininity, transition and death.

Рукапіс паступіў у рэдакцыю 21.02.2013